

Георги Старделов

**ЕСТЕТИЧКАТА КОНЦЕПЦИЈА НА МАКЕДОНСКАТА ПРЕРОДБА
(Естетиката во Македонија во XIX-от век)**

ГОЛЕМАТА НАРОДНА КНИГА НА МИЛАДИНОВЦИ

Навлегувајќи во нашата Преродба, веднаш се забележува исклучителното значење на нашето народно творештво за нашата национална култура воопшто, а посебно, во таа смисла, и за естетиката во духот на спознавањата за кои зборувавме во претходното поглавје. Имено, сега се покажува дека браќата Миладиновци со својот историски „Зборник“¹ (1861), во времето кога нашата пишана реч е на самиот ораг, вршат најрешително влијание во буђењето и осознавањето на нашето автохтоно национално битие, значи, на нашата националност, т.е. на нашата национална свест, но и на нашата национална чувствителност. Со „Зборникот“ сме всидрени во својата сопствена традиција. Затоа и може да се рече дека со „Зборникот“ и со Миладиновци го добивме целокупниот наш систем на нашето автохтоно чувствување, мислење и пеење. Ништо чудно, затоа, зошто „Зборникот“ е не само зборник на нашата народна поезија, на што често се сведува, туку и зборник на нашиот целокупен етос и на целокупната наша етнографија: од играта, легендите и верувањата, до обичаите, пословиците и преданијата, што значи дека „Зборникот“ ја содржи во себе сета наша национална митологија. Разбирливо е тогаш зошто Димитар Митрев и ја наречува „големата миладиновска книга на песните“ како „почеток на сите почетоци...“² Тоа постојано навраќање и поаѓање од неа низ сите наши литературни фази од развитокот на нашата книжевна реч последново столетие, претставува силен аргумент за тоа дека „Зборникот“ ја содржи во себе напластена смислата на нашиот мисловен и емотивен развиток, и дека во него е всидрена сета тајна на нашата национална структура и смислата на нашето национално битие, бидејќи тој супсумира едно автохтоно егзистеицијално и естетско искуство.

Ако, меѓутоа, „Зборникот“ го фиксиравме како почеток на почетоците, како дело кое направи решително влијание врз тековите на нашата национална и литературна преродба, ако, според тоа, тој има некое соодветно значење и за историската слика на развитокот на нашата естетичка мисла, сепак, две личности, според до денес објавените и систематизираните материјали од нашата литературна историја, се откриваат со одредено и соодветно значење за развитокот на нашата естетичка мисла во добата на

нашата преродба. Тоа се Константин Миладинов и Григор Прличев, иако и за нив денес не може да се даде сеопфатна слика, зашто сè уште ги немаме нивните собрани дела.

Зборувајќи за дејноста на овие наши преродбеници, веднаш мораме да забележиме дека јадрото на нашата преродба се одвива од втората половина на XIX-от век, во екот и одекот на естетичките тенденции на европскиот и балканскиот романтизам. Затоа и можеме да речеме дека литературно-естетичкото дело на К. Миладинов и Г. Прличев ги одразува сите основни тенденции на романтизмот, било во естетска, било во национална смисла. Тоа се, главно следниве: супремацијата на спонтаноста и субјективноста наместо рационалистичката доминација на разумот; обновувањето и гларифицирањето на минатото, одделно, проучувањето на народната поезија и инспирацијата од неа; замената на стварноста со субјективната претстава за неа; култот кон изминатите времиња и апотеоза на митолошките тенденции; обраќањето кон Климентовата школа и нејзино воспевање; култот кон природата, кон класицистичкото совршенство, како кај Прличев, итн.

Сиве овие најопшти естетички тенденции ги среќаваме, се разбира, во еден рудиментарен вид, зашто нашиот преродбенски романтизам беше претежно ангажиран околу и во борбата за утврдување на нашата национална автохтоност. Меѓутоа, постојните фрагменти кај К. Миладинов и Г. Прличев јасно зборуваат за нивното вклучување во естетичката ситуација на ова време.

ЕСТЕТИКА КАКО КУЛТ КОН НАРОДНАТА ПЕСНА

(Константин Миладинов)

Кај Константин Миладинов (1830—1862), на пример, преферирањето на спонтаноста и на субјективноста како доминантен и единствен белег на творештвото јасно е согледано низ неговото поетско творештво, одделно во песната *Шупелка*, каде најилустративен пример се стиховите:

*Да свира со шупелката
Как ќе ме учит срцево?*³

Нема сомнение дека поезијата на Константин Миладинов е под влијание на поетиката на романтизмот. Меѓутоа, суштествен белег во таа миладиновска поетика е култот кон народната песна, во која, според неговите зборови, „живо се отражават глобока старина со верованија кои се односит дури на предхристијанските времина“⁴ — акцентирајќи го на тој начин

стремежот кон минатото, култот кон него. Меѓутоа, ова негово навраќање кон минатото, како и кај сите други слованофили, е силно мотивирано од насоченоста кон една иднина, т.е. култот и враќањето кон минатото се направени, всушност, затоа за да се потврди сегашнината и иднината на овој народ. Учејќи се од народната поезија, Миладинов ги наметнуваше нејзините естетски ентитети и специфичности како ентитети и специфичности на уметноста воопшто и, одделно, на поезијата. Ќе ја истакне, затоа, тој едноставноста и простотата на стихот за најзначаен постулат и, во исто време, критериум на поетското воопшто. Така тој пишува: „Во обште сиве песни ... имаат печат од народното просто, јасно и силно творчество, кое така живо трогат срцата ни. Народот наш в најголемата простота развил в себе си божевата умствена дарба ...“⁵

Во оваа мисла на К. Миладинов се содржани неколку од најдоминантните постулати на естетиката на романтизмот. Во прв ред доаѓа тука критериумот за вредноста на делото: неговиот естетски реалитет се остварува доколку може тоа да ни ги трогне срцата; потоа апострофирањето на вдахновението што романтизмот го извиши највисоко — него Миладинов го наречува *божествена дарба*. Ништо помалку не е истакнат култот кон природата, што, во продолжението на оваа своја мисла, Миладинов го соопштува на следниов начин: „...Тој (народот) чрез замлелието приближен до природата, живјат в секогашни сношенија со неа, така да речиме, се разговорит со неа, се одушевљаваат от неа и црпит тие богати изреклења, кои така силно поражаваат нас со необикновената им хубавина и виразителност“.⁶ Кон ова, би сме сакале да обрнеме внимание на едно познание кое К. Миладинов го донесе уште пред едно столетие, познание кое не престанува да биде актуелно и ден-денес, а според кое странските песни имаат своја убавина, меѓутоа, ако се случи така што тие да не се „слејат со народниот дух, како това се чинит во нови по подражание преземани песни, тога произлежит нелепост, која доходвит до отвраштение“.⁷ За К. Миладинов, значи, сушноста на народната песна, која тој сака естетски да ја универзализира, се состои во тоа што во неа „народот изливат чувствата си, в них увековечвит жиотот му и давнешните му подвити, в них находвит душевна храна и развлечение...“⁸, што може да се земе како еден своевиден естетички *емоционализам*, со кого вредноста на уметничкото дело се зголемува доколку тоа во нас возбудува соодветни чувства. Ако, кон сево досега речено, утврдиме дека Константин Миладинов низ мислите и становиштата изнесени во Предговорот на „Зборникот“ ги става и темелите на обидите за утврдување на структурата на версификацијата во нашето народно творештво, тогаш за нас овој наш голем преродбеник ни се подава со

белеги на естетички рефлексии кои во развитокот на нашата естетичка мисла имаат свое несомнено автономно место и значење.

СОВРШЕНСТВО ИЛИ СМРТ

(Григор Прличев)

Творчката судбина, пак, на нашиот втор преродбеник релевантен за развитокот на естетиката кај Македонците Григор Прличев (1830—1893), секако најсилната интелектуална и творечка личност на нашиот XIX-от век, е една од најтрагичните судбини во сета наша литература. Трагичноста на неговата поетска судбина не е обусловена од личната животна драма на поетот, туку, и пред сè, од трагичноста на универзалната македонска драма кон крајот на минатиот век. Во оваа смисла, точно согледува Димитар Митрев кога во својот есеј *„Поетската судбина на Григор С. Прличев“* пишува: „Кај никој од фалангата на писателите-просветители и преродбеници во деветнаесеттиот век противречностите — објективни и субјективни — не стигаат до таков остар, до таков внатрешно конфликтен трагичен израз. Григор Прличев е единствениот во тоа: поет кој пееше на грчки, ‚како лебед‘, а кој стана свесен дека подоцнежното пеење на словенски е, ‚пеење на був‘, одушевен, до фанатизмот поклоник на еленската култура, но и фанатично саможртвен поборник против панеленистичката експанзија во Македонија, издигнат со ретка на времето интелигентност над средината што го опколуваше и потискуван од нејзината ниска културност, свој и туѓ во својата родна земја, а свој за своите и туѓ за туѓите, останувајќи неизмено свој — на своето време и на својата, ту бунтарска ту меланхолична, секогаш неспокојна природа, за да остане свој и на поколенијата македонски — како будна човечка совест, како непоткупен со ништо борец-страдалник, како поетоопишувач и лирски исповедник на размирни страници од летописот на народнинските борби во Македонија“.⁹

Во ова определување на Д. Митрев е речено битното за поетската судбина на Прличев. Па, стоејќи пред една така и толку интересна личност каква што е, имено, неговата, стоиме, истовремено, пред Прличев како пред еден ум со голема ерудиција, широкострано упатен во ошптокултурната проблематика на своето време: од литературата, во која ја доживеа славата на „втор Хомер“, и историјата, па сè до филозофијата. За жал, и Прличев сè уште го немаме интегрално собрано и издадено. Имено, низ материјалите содржани во *„Одбрани страници“*¹⁰ и, одделно, низ трудовите на д-р Киро

Ќамилов „Една ода на разумот или борбениот рационализам на Григор Прличев“ и „Григор Прличев за културата на Елада“¹¹ јасно е видливо дека токму материјалите кои би биле за нас естетички и филозофски релевантни и од драгоцено значење за оформување на филозофскиот и естетичкиот лик на Григор Прличев сè уште не се објавени, а некои од нив и сè уште непронајдени.

Па, сепак, низ постојните објавени текстови на Прличев и за Прличев можат да се согледаат повеќе интересни идеи низ кои Прличев ни се претставува и од естетички аспект.

Во литературно-естетичкиот опус на Г. Прличев би можеле да се екстрахираат три доминантни теми: а) поезија и смислата нејзина; б) уметничкото дело и критиката; и в) јазикот како естетичка категорија и аспектите на преведувањето.

Првата тема од литературно-естетичките идеи на Г. Прличев — *смислата на поезијата*, што се издига до ниво на смислата на уметноста воопшто — тој не ја решава само на теоретски начин, туку, и пред сè, низ својата литературна практика. Сето негово значајно поетско творештво, создадено на грчки јазик: „*Сердарот*“ и „*Скендербеј*“ (напишани во триесеттите години од неговиот живот), остварено е низ девизата на сета негова тогашна поетика: *Совршенство или смрт*.¹² Во оваа естетичка порака, меѓутоа, најмалку се крие становиштето на еден класично-естетички формализам, така што и во оваа смисла би можело веднаш да се рече дека Прличев не беше обземен од естетизмот. Иако неговите две поеми, особено „*Сердарот*“, која му донесе слава на „втор Хомер“, во однос на формалната, метричката структура се издигнати навистина до ниво на совршенство, Прличев не одгледуваше никогаш култ кон чистата форма, ниту култ кон чистото естетско структурално совршенство. Напротив. За него формалното совршенство е, според неговите зборови, „мртва стихотворба“. Поезијата, за него, ја исполнува својата смисла кога во совршена поетска форма ја открива и смислата на своето време, го открива тоа време низ неговите најсуштествени драми, и токму со тоа таа е во состојба да го облагороди човека и него да го направи емоционален и целосен субјект. Во оваа смисла, тој пишува: „Поезијата (а не мртвата стихотворба) го возвишува човека, го облагородува, го прави чувствителен кон сè што е добро, красно, благородно, великодушно; силно го привлекува кон читање...“.¹³ Меѓутоа, услов поезијата, и уметноста воопшто, да го постигне сето ова е „таа да биде природна, лесна, разбирлива каква што е Хомеровата“.¹⁴ Според тоа, за Прличев смислата на поезијата, и на уметноста воопшто, не може да се оствари ако во неа има само совршени стихови од исклучително формална страна, туку само тогаш, *via negativa*, ако во неа нема создадено „ниту еден

стих излишен или студен, така што дејството да врви со исполински чекори и љубопитноста да се заблагодари и постепено да се наострува...“¹⁵ Во оваа смисла, Прличев на повеќе места ќе нагласува: „Ќе настојувам да бидам строг кон сè што е излишно“, и дека „простотата на Омир“ е највисокиот критериум за вредноста на поетскиот чин.

Меѓутоа, иако Прличев беше под пресудно влијание на Хомера, тој не сфати дека треба да пее хомеровски и во неговиот дух. Напротив. Неколкукратно истакнуваше една мисла која е ден-денес егзистентна со сета своја актуелност, дека „секој писател треба да пишува по духот на народот свој и на епохата своја“.¹⁶ Притоа, секој писател, за Прличева, е должен да и служи на вистината. „Пријателе на вистината — пишувавше тој — вистината никогаш не изоставај ја. Ако ја честиш секогаш, ќе се овенчаш само со слава“.¹⁷

Втората тема од неговите литературно-естетички идеи, проблемот на *уметничкото дело и критиката*, Прличев го соопштуваше низ една творечка траума што тој трапичмо ја доживеа, во однос иа крајно негативна критика во врска со неговиот препев на Хомеровата *Илијада*. Имено, бугарското „Периодично списание“¹⁸ објави критика на неговиот преоев од првиот бугарски литературен критичар Нешо Бончев, критика цинична, нихилистичка и брутална. Таа и таквата критика до таква степен влијаеше на Прличева што тој напиша „Гр. С. Прличев — убитиј б'лгарами“. Во однос, значи, на оваа тема од неговите литературно-естетички идеи, може да се рече дека Прличев, и покрај жестоките удари што му ги нанесе критиката, не сметаше дека е таа ненужна, туку неа ја преферираше исако оштетствена потреба на уметничкото дело. Притоа, тој претпочиташе неколку суштествени елементи без кои таа е неможна. Во прв ред овде доаѓа — нејзината висока образованост. Ништо чудно зошто Прличев, револтирајќи се против бугарската критика („неуката бугарска критика“), константно ќе го акцентира фактот на нејзината слаба општокултурна упатеност и верзираност како услов без кој не се може. Во оваа смисла, тој пишува: „Ја знаеш ли свирепоста на непросветената бугарска критика? — Да, знам дека таа удавила многу таленти уште во првиот нивен цвет“.¹⁹ Според тоа, критиката мора да е етички заснована. Во оваа смисла примерот на Прличев е најеклатантен. Критиката со ништо не смее да придонесе да зајде или згасне вредноста на еден голем писател, каков, несомнено, беше Григор Прличев, туку, ако писателот е оддалечен од својата творечка природа, да му овозможи тој да си го пронајде својот вистински сопствен пат во литературата, а не тој пат да го пресече.

Во литературно-естетичките идеи и рефлексии на Григор Прличев, кои се однесуваат на *јазикот*, дојде до израз сета трагичност на неговата поетска

судбина. Не само од неговите текстови, туку и од сета негова творечка еволуција, особено по враќањето од Атина, јасно се покажа какво решавачко значење има јазикот за поезијата, за литературата воопшто. Јазикот во примерот на Прличев не е некој само технички атрибут, туку естетска вредност, неопходна претпоставка на уметничката експресија. Сево ова во случајот на Прличев не е само теоретски став, туку и негова творечка практика. Успехот на „*Сердарот*“, величината на оваа поетска творба е секако обусловена и од богатството и развиеноста на еден литературен јазик, во случајов, на грчкиот, како што, меѓу другото, неуспехот на автопрепевот е негов неуспех врзан со аморфноста на еден јазик-фикција, некое општо словенско наречие, кон кое тој вехементно се стремеше и за кого мечтаеше. Сознанијата за неуспехот, сепак, доаѓаат и кај самиот Прличев во заоѓањето на неговиот живот, во потресната самоисповед: „Та кој човек во целиот свет може да направи малу-многу со туѓ јазик?“

На едно интересно и до ден-денес се уште отворено општотеоретско прашање во врска со јазикот и смислата на преведувањето Прличев даде неколку интересни решенија. Имено, во врска со молбата да ја препее *Илијада*, Прличев изградил една цела своја концепција за смислата на преводот воопшто и, одделно, на ова Хомерово дело. Прличев го прифаќа препевот што се стреми кон вредноста на духот. Тоа е најсуштествено за Прличев. Токму затоа тој и го замисли првпевот на Илијада како еден слободен препев, во кој препевувачот не претставува само некоја јазична трансмисија, туку соодветен пресоздавач на препеаното дело. Во оваа смисла, Прличев ќе се залага за оној препев кој, низ духот на јазикот на народот на кој се препевува, ќе се обиде да го долови духот на народот на јазикот од кој се препејува. Затоа тој пишува: „Добро! Не би требало да преведувате верно. Целта на *Илијадата* е да го противстави Запад против Исток, Морето против Сонцето, елинизмот против варваризмот. Бидејќи тоа е така, би требало, мислам, словенскиот преведувач да ја рашири таа идеја и да му ја внуши на словенскиот читател мислата да се смета и тој како замешан во Тројанската војна и опрема тоа да чита со интерес...“²⁰ Според тоа, за Прличева преводот не се прави заради Хомера и заради Елините, туку заради нас. Ако го преведуваме заради нас, тогаш неговата мисла „за да стане преводот поупотреблив за народот за кого се прави“²¹ е наполно разбирлива. Нешто повеќе. Прличев е интимно уверен дека неговото пледоаје е, всушност, Хомеровата порака: „*Тој не праша точен ли е, туку полезен ли е преводот.* Тој стои пред престолот на штедраго бога, којшто за народна полза ги изменува и вечните свои совети“.²²

Прличев, несомнено, гледаше на преводот од едно творечко становиште, како на пресоздавање. И тој негов агол на гледање е сосем

точен. Меѓутоа, како син на своето време и како голем поклоник на народот свој, тој мислеше дека може како препејувач на Хомера да стори што ќе посака, ако, според неговото уверување, тоа ќе може да послужи на народните идеали. На тој начин тој дојде до еден своевиден народски прагматизам во чие име веруваше дека му е дадена слободата да го преправа Хомера на начин што ќе придонесе тој препен да е во полза на неговиот народ. Тоа беше еден романтичен занес на Прличев, еден пренагласен национален занес за кој се исплатуваше да се жртвува дури и еден Хомер.

¹ Миладиновци: *Зборник (1861-1961)*, Скопје, 1962.

² Димитар Митрев: *По трагите на подвигот на Миладиновци, предговор кон „Зборникот“* op. cit., стр. XXXVI.

³ Константин Миладинов: *Творби*, Скопје, 1958, стр. 39.

⁴ Константин Миладинов: *Предговор кон „Зборникот“* op. cit., стр. 9.

⁵ Ibid. стр.10

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Види: Димитар Митрев: *Поетската судбина на Григор Прличев*, предговор кон „Одбрани страници“ на Григор Прличев, Скопје, 1959, стр. 5-6.

¹⁰ Григор Прличев: *Одбрани страници*, Скопје, 1959.

¹¹ Овие прилози на д-р Киро Камилов се објавени во „Современост“, 1958, бр. 7, и 1956, бр. 4.

¹² Цит. Според Димитар Митрев: *Поетската судбина на Григор Прличев*, op. cit., стр. 5.

¹³ Григор Прличев: *Одбрани страници* op. cit., стр.102

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ „Периодичното списание“, г. I (1871), кн. 4.

¹⁹ Григор Прличев: *Одбрани страници* op. cit., стр.115

²⁰ Ibid., стр. 108.

²² Ibid, стр. 112 (подвл. Г. С).

(Од книгата: *Summa Aestheticae*, стр. 563-563)